

УДК 316.6

DOI <https://doi.org/10.30970/2522-1876-2018-3-19>

«ВКЛЮЧЕННЯ» ДИТИНИ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ В СУСПІЛЬСТВО ЗДОРОВИХ ОДНОЛІТКІВ

Лілія Талдонова

*Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля,
пр. Центральний, 59-а, м. Северодонецьк, Україна, 93400,
e-mail: Taldonova.liliya@gmail.com*

У статті говориться про важливість на сучасному етапі розвитку освіти визнання прав дитини з особливими освітніми потребами, її інтересів, надання їй соціально-психологічної допомоги в навчанні; про те, що вагомого значення набуває інклюзивне навчання, яке передбачає спільне перебування дітей і молоді з порушеннями психофізичного розвитку з їхніми здоровими однолітками.

Також:

- розглянуто аспекти інклюзивної освіти, яка набуває все більш широких масштабів, підтримана законодавчо, обґрунтована міжнародними вимогами і процесами світової педагогічної практики;
- з'ясовано особливості роботи з дітьми з особливими освітніми потребами;
- висвітлено головні проблеми, які супроводжують життя дітей з обмеженими можливостями, те, в чому полягає місія Нової української школи;
- сформульовано низку вимог, що забезпечують специфіку організації та реалізації створення інклюзивного освітнього середовища;
- надано список документів, у яких відображена необхідність надання всім дітям, незалежно від їхніх особливостей, рівних можливостей участі в суспільному житті й навчанні;
- розглядається проблема соціально-психологічної адаптації дітей з особливими потребами до навчання;
- говориться про необхідність інклюзивної освіти – «включення» дитини з проблемами в розвитку в суспільство здорових однолітків, у цілісний освітній процес;
- зазначено, що створення інклюзивного освітнього середовища передбачає розроблення адаптованих освітніх програм, потребує спеціального матеріально-технічного забезпечення, архітектурного перетворення;
- описано результати дослідження адаптації молодших школярів до інклюзивного освітнього середовища, яке має специфічні соціально-психологічні труднощі.
- розкрито основні принципи інклюзивної школи.

Ключові слова: діти з особливими освітніми потребами, інклюзивна освіта, освітній процес, соціально-психологічна адаптація, життєвий простір, ефективна освіта, концепція інклюзивної освіти, інноваційні підходи, технології, адаптовані освітні програми, матеріально-технічне забезпечення, архітектурне перетворення.

Недостатність реалізації на практиці сучасної системи інклюзивної освіти, що включає дитину з особливими потребами в повноцінний процес навчання поряд з іншими дітьми, зумовила необхідність дослідження соціально-психологічних аспектів роботи з дітьми з особливими потребами в навчанні.

Активне вирішення питань навчання й виховання дітей з особливими потребами здійснювалося ще наприкінці XIX ст., коли з'явилися перші спроби створення спеціальних шкіл і дитячих садочків для цих дітей. Видатні російські (І. Городецький, С. Преображен-

ський, М. Лебедева та ін.), західноєвропейські (А. Бланше, Л. Брайль, Р. Вайс, Б. Менель, М. Монтесорі, Санте де Санктіс, А. Фукс) педагоги, лікарі рекомендували розпочинати роботу з дітьми якомога раніше й уважали, що так створюються сприятливі умови для запобігання появі в них вторинних порушень.

Проблеми соціально-психологічної роботи з дітьми з особливими потребами, такі як соціальна адаптація особистості в рамках її соціалізації (Г. Андреева, А. Мудрик, А. Петровський); необхідність освітньої інтеграції дітей з особливими потребами (Н. Борисова, Е. Даніелс, А. Колупаєва, І. Лошакова, Л. Шипіцина, О. Ярська-Смирнова); концептуальні підходи щодо соціально-педагогічної роботи з дітьми з особливими потребами у взаємодії з різними соціальними інституціями (О. Безпалько, А. Капська, В. Ляшенко, В. Тесленко, С. Харченко); теорії соціально-педагогічної роботи із сім'єю, яка виховує дитину з особливими потребами (І. Іванова, Т. Ілляшенко, Р. Кравченко, Л. Шипіцина та ін.); соціально-педагогічні аспекти адаптації молодших школярів з особливими потребами до навчання в загальноосвітній школі; навчання дітей з особливими потребами в загальноосвітніх закладах: вітчизняний і зарубіжний досвід (Василенко О. М.), висвітлено в багатьох працях.

Американські автори знайомлять із програмами залучення дітей з особливими потребами до навчання в загальноосвітніх школах Елен Р. Даніелс, Кей Стаффорд, Памели А. Кахлін).

Аналіз наукових джерел дає змогу стверджувати про необхідність упровадження інноваційних підходів до соціально-психологічної роботи з дітьми з особливими потребами, свідчить про зростання уваги науковців до впровадження інклюзивного навчання як найбільш оптимальної форми навчально-виховної діяльності із цією категорією учнів; змістового обґрунтування поняття «адаптація молодших школярів з особливими потребами до навчання в загальноосвітній школі», яке визначено як процес і результат активного пристосування дитини з особливими потребами до шкільного життя.

Мета статті – розглянути аспекти інклюзивної освіти, визначити соціально-психологічні проблеми під час роботи з дітьми з особливими освітніми потребами.

Кожна дитина неповторна, наділена від природи унікальними здібностями, талантами та можливостями. Місія Нової української школи – допомогти розкрити й розвинути таланти кожної дитини, в тому числі дітей з особливими освітніми потребами (далі – ООП), які навчаються в інклюзивних класах закладів загальної середньої освіти [1, с. 28].

Протягом останніх десятиріч світова спільнота суттєво змінила своє ставлення до людини з інвалідністю. Її інвалідність – вторинна. Визнання прав такої дитини, її інтересів, потреб, надання допомоги в процесі соціалізації та вибору професійної діяльності є дуже важливими на сучасному етапі розвитку освіти. Тому вагомого значення набуває інклюзивне навчання, що передбачає спільне перебування дітей і молоді з порушеннями психофізичного розвитку з їхніми здоровими однолітками. В основу інклюзивної освіти покладена ідеологія, яка виключає будь-яку дискримінацію дітей; забезпечує рівноцінне ставлення до всіх людей, створює спеціальні умови для дітей з особливими освітніми потребами, навчає дітей сприймати людей такими, якими вони є.

Необхідність надання всім дітям, незалежно від їхніх особливостей, рівних можливостей участі в суспільному житті й навчанні відображено в таких міжнародних документах, як Декларація про права інвалідів, Конвенція про права дитини, Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів тощо.

У Конвенції ООН про права дитини в пункті 1, статті 23 стверджується: «Держави-учасниці визнають, що неповноцінна в розумовому або фізичному стосунку дитина має вести повноцінне й достойне життя в умовах, які забезпечують її гідність, сприяють почуттю впевненості в собі та полегшують її активну участь у житті суспільства».

Аналогічні документи, які регламентують пріоритетність потреб та інтересів (у тому числі й освітніх) дітей з обмеженими можливостями, прийняті й в Україні, таких як Конституція України, Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття), Закони України «Про освіту» від 05.09.2017, «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам» від 20.01.2018, «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні», Постанова Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції ранньої соціальної реабілітації дітей-інвалідів», Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Плану дій щодо запровадження інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на 2009–2012 рр.». Базовим документом для створення інклюзивної освіти в Україні є Концепція Нової української школи, яку затвердила Національна Рада реформ у квітні 2017 р. За словами її ініціатора, міністра освіти Лілії Гриневич, концепція прописує реформування освіти до 2029 року. На цій правовій основі базується й соціально-психологічна робота, яка покликана забезпечити максимальну соціальну інтеграцію дітей з проблемами в розвитку в усі сфери їхньої життєдіяльності.

Концепція інклюзивної освіти відображає також одну з головних демократичних ідей – усі діти є цінними й активними членами суспільства [2, с. 42]. У Законі України «Про освіту» визначено поняття інклюзивного навчання як системи освітніх послуг, гарантованих державою, що базується на принципах недискримінації, врахування багатоманітності людини, ефективного залучення та включення до освітнього процесу всіх його учасників.

Одна з важливих сфер життя – освіта. Діти, що мають особливі потреби, повинні бути також включені в цілісний освітній процес, процес розвитку й соціалізації. А цим займається інклюзивна освіта. Інклюзивна освіта передбачає «включення» дитини з проблемами в розвитку в суспільство здорових однолітків як рівної, але з урахуванням її особливих потреб в організації життєвого простору.

Інклюзивна освіта набуває все більш широких масштабів. Вона підтримана законодавчо, обґрунтована міжнародними вимогами й процесами світової педагогічної практики. Зарубіжний досвід показує, що цей проект потребує багато часу та участі всіх суб'єктів освіти.

Ідея реалізації інклюзивного навчання має глибоко гуманістичну спрямованість і передбачає надання можливостей для повноцінної соціалізації та соціальної адаптації всім учням, включаючи дітей з обмеженими можливостями здоров'я. Підкреслимо, що ефективна освіта вимагає не просто створення умов, а й збагачення можливостей освітнього середовища для забезпечення адаптації як дітей з особливими потребами, так і їхніх однолітків, розвитку особистісних ресурсів усіх здобувачів освіти для подолання труднощів адаптації (одним із важливих складників соціальної адаптації дітей є адаптація молодших школярів до навчання).

Отже, створення інклюзивного освітнього середовища передбачає розроблення адаптованих освітніх програм, спеціальне матеріально-технічне забезпечення, архітектурне перетворення. Застосування середовищного підходу в навчанні дітей з ООП дало змогу сформулювати низку вимог, що забезпечують специфіку організації та реалізації цього процесу. У більшості випадків проблему варто шукати не в дитині, а в середовищі, що її оточує (на рівні сім'ї, класу, школи тощо), тобто її обмеження зумовлені середовищем. Якщо в дитини є особливі потреби, то вона включається в освітнє середовище на власних умовах: не дитина пристосовується до середовища, а середовище до дитини [3, с. 47].

Навчання дитини в початкових класах – це дуже складний період у житті школяра. У школі для них усе інакше: нові вимоги, інтенсивний режим, необхідність усе встигати. Тому адаптація до школи відбувається не відразу, це досить тривалий процес, пов'язаний зі значним напруженням усіх систем організму.

Особливо гостро стоїть проблема соціально-психологічної адаптації дітей з особливими потребами. Через особливості розвитку в дітей з інвалідністю ускладнено зв'язок із соціальним середовищем, знижена здатність відповідного реагування на зміни, що відбуваються. Ці діти відчують особливі труднощі в досягненні своїх цілей у рамках чинних норм. Усі ці особливості зумовлюють труднощі, з якими може зіткнутися дитина з особливими потребами під час спілкування з однолітками.

Орієнтація на «інклюзивність» як одну з пріоритетних цінностей ставить проблему розширення можливостей освітнього середовища, збагачення її розвивального потенціалу, включення учасників середовища в розвивавальну взаємодію на основі розуміння труднощів і соціально-психологічних чинників адаптації всіх її учасників [7].

Основні принципи інклюзивної школи:

- усі діти мають навчатися разом, коли це виявляється можливим, незважаючи на певні труднощі чи відмінності, що існують між ними;
- школи мають визнавати й урахувати різноманітні потреби своїх учнів шляхом узгодження різних видів і темпів навчання;
- забезпечення якісної освіти для всіх вихованців шляхом розроблення відповідних навчальних планів, застосування організаційних заходів, розроблення стратегії викладання, використання ресурсів і партнерських зв'язків із громадськими організаціями;
- діти з особливими потребами мають отримувати будь-яку додаткову допомогу, яка може знадобитися їм для забезпечення успішності процесу навчання;
- активне залучення сім'ї в навчальний процес.

Виходячи із цих принципів, школа повинна вирішити низку завдань:

1. Організувати навчально-виховний процес, який би задовольняв освітні потреби всіх дітей.

2. Розробити систему спеціальних освітніх і фахових послуг для дітей з особливими освітніми потребами.

3. Створити позитивний клімат у шкільному середовищі та поза його межами.

Інклюзивну освіту треба починати з тих людей, які працюватимуть із дітьми з обмеженими можливостями, а саме: провести попередню підготовчу роботу всіх учасників навчально-виховного процесу, починати з адміністрації навчального закладу. Рішення щодо залучення до звичайних класів дітей з особливими потребами залежить від зацікавленості й мотивації керівника. Якщо він вагається, приймає помилкові рішення або взагалі їх не приймає, справжні зміни не відбуваються. Керівник повинен чітко усвідомлювати, яку відповідальність він бере, і вжити низку організаційних заходів:

- роз'яснити педагогічному колективу доцільність запровадження інклюзивних програм і сформуванню в них позитивне ставлення до інклюзивного навчання;
- спрямувати учителів на здобуття спеціальних знань і розвиток необхідних навичок (оцінювати особливі освітні потреби дітей, адаптувати навчальні програми, індивідуалізувати навчальний процес, працювати в команді з іншими фахівцями та батьками тощо);
- урахувати досвід роботи педагогів в інклюзивному освітньому середовищі під час їхньої атестації;
- залучати вищі навчальні заклади освіти до проведення консультацій у процесі вдосконалення форм і методів навчання цієї категорії дітей;
- співпрацювати із закладами компенсуючого призначення, які володіють навичками корекційної роботи з різними категоріями дітей з порушеннями в психофізичному розвитку.

До найактуальніших проблем успішної реалізації інклюзивного навчання належить питання компетенції вчителя загальноосвітньої школи. Учителі мають опанувати базові-

ми знаннями та навичками, необхідними для роботи з дітьми з особливими потребами в загальноосвітніх навчальних закладах.

Так, інклюзивна освіта й виховання є динамічним процесом за своєю природою, тобто всі, хто бере участь в освіті, передусім учителі, відіграють ключову роль у цій системі, повинні мати позитивний настрій і підтримувати його на регулярній основі. Негативне ставлення педагогів відображає ставлення, які протягом усієї історії виявляли люди до людей з обмеженими можливостями та фізичними вадами.

Помічено, що більшість батьків здорових дітей і деякі вчителі не готові прийняти інклюзивну освіту. Тому в основі державної політики повинна враховуватись і бути постійною соціально-психологічна робота з усіма учасниками навчально-виховного процесу інклюзивної освіти, щоб милосердя дійшло до кожного з них, щоб допомогти батькам забезпечити якісну освіту, соціальний комфорт своїм дітям, дітям з особливими потребами.

Наталя Валентинівна Калініна – доктор психологічних наук, професор, з групою науковців провела дослідження, яке показало, що адаптація молодших школярів до інклюзивного освітнього середовища має специфічні соціально-психологічні труднощі.

Більшість виділених учнями, батьками й педагогами труднощів, що загострилися з уведенням інклюзивної освіти, стосуються навчальної діяльності: засвоювати навчальний матеріал учням без обмежень щодо здоров'я стало важче через зниження в учителя фону настрою (20%); сповільнився темп навчальної роботи (60%).

Описуючи характер труднощів, звичайні учні відзначають, що дітям з обмеженими можливостями здоров'я треба допомагати (що знижує щільність роботи); стежити за ними (29%); жалість, що виникає до них, як трудність відзначили 16% опитаних; 4% – що дітям з обмеженими можливостями здоров'я приділяється більше уваги з боку вчителів.

Серед труднощів у спілкуванні та взаємодії однолітків виділена необхідність поступатися своїми позиціями. У позакласній діяльності як труднощі, які зустрічаються, у відповідях дітей наявні переживання «нечесності в змаганнях», «виграш без виграшу», організований дорослими для дітей з особливими освітніми потребами.

Діти ж з обмеженими можливостями здоров'я (30%) указують на відсутність розуміння їх з боку вчителя; фіксують свою невідповідність темпу (не встигають).

Серед батьків занепокоєння з приводу конфліктів між дітьми висловили 16%, щодо зниження вимог до класу й орієнтації на потреби дітей з особливими освітніми потребами на школу іншим дітям – 37%.

Виділяючи чинники подолання труднощів, діти припустили, що подоланню допоможуть батьки й учителі (74% опитаних): дружба та взаємодопомога (25%), терпіння, співчуття (16%), сила волі й особисті якості (7%); 4% написали, що найкращим виходом із труднощів буде не бачити й не думати про них.

З боку батьків як фактори подолання труднощів в основному відзначаються такі: зміна ставлення вчителів до дітей, зниження вимог, спільне з дітьми виконання всіх завдань, розуміння їхніх проблем (47%), додаткові заняття з дітьми та допомога репетиторів (37%), допомога вчителя в досягненні успіхів у навчанні й установленні контактів з однолітками (26%).

Отже, серед чинників подолання труднощів більшість називають в основному зовнішні – допомогу ззовні, при цьому допомога орієнтована переважно на відгородження від труднощів. Лише незначна кількість як учнів, так і батьків під час вирішення труднощів бачать можливість спиратися на свої внутрішні якості й потенціал [8].

З огляду на вищесказане, можна зазначити, що навіть інклюзивна освіта не завжди й не для всіх «особливих» дітей є кращим рішенням.

Отже, інклюзивна освіта потребує досліджень у пошуках кращих варіантів побудови адаптивного освітнього середовища для дітей з обмеженими можливостями здоров'я, позитивної взаємодії всіх учасників навчально-виховного процесу, щоб забезпечити подальшу гуманістичну еволюцію соціуму загалом.

Інклюзивна освіта є частиною розвитку, а розвиток має бути загальною справою.

Список використаної літератури

1. Гоцко Г.І. Особливості організації освітнього процесу в умовах реалізації основних засад інклюзивного навчання. Інклюзивне навчання в Новій українській школі: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Тербовля, 26–27 березня 2018 року, Інтерсервіс.
2. Ковалінська І.І. Модель інклюзивної освіти в умовах Тербовлянського навчально-виховного комплексу. Інклюзивне навчання в Новій українській школі: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Тербовля, 26–27 березня 2018 року, Інтерсервіс. 231 с.
3. Коваль Л.В. Організація інклюзивного середовища у закладі освіти. Інклюзивне навчання в Новій українській школі: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції м. Тербовля, 26–27 березня 2018 року, Інтерсервіс. 231 с.
4. Талдонова Л.О. Теорія і практика вирішення сучасних соціально-психологічних проблем при роботі з особистістю з обмеженими фізичними можливостями. Збірник наукових праць. 2018. № 3 (47). Том 2: Теоретичні і прикладні проблеми психології.
5. Василенко О.М. Соціально-педагогічні умови адаптації молодших школярів з особливими потребами до навчання в загальноосвітній школі: автореф. дис. ... канд. пед. наук.
6. URL: <https://kpmprk.wordpress.com/2017/09/14/інклюзивна-освіта-в-педагогіці-і-прак/>.
7. Алехина С.В. Современный этап развития инклюзивного образования. Инклюзивное образование. Вып. 1. Москва, 2010. С. 6–11.
8. Калинина Н.В. Социально-психологические трудности адаптации школьников в инклюзивной образовательной среде.
9. Савинова Е.В. Психолого-педагогическое сопровождение младших школьников в условиях инклюзивного образования: выпускная квалификационная работа по направлению подготовки: спец. 44.03.01 «Педагогическое образование», профиль «Педагогика общего образования».
10. Мукминова Ю.Н., Шаймарданов Р.Х. Инклюзивное образование как социально-педагогическая проблема.
11. Аляутдинова Р.Н. Социально-педагогическая деятельность по организации «Безбарьерной среды» в условиях ДОУ.
12. Данилюк Л.Е. Управление социальной адаптацией детей с ограниченными возможностями здоровья.

“INCLUSION” CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS IN SOCIETY OF HEALTHY PEERS

Liliia Taldonova

*Volodymyr Dahl East Ukrainian National University,
59, Centralny Avenue, Severodonetsk, Ukraine, 93400,
e-mail: Taldonova.liliya@gmail.com*

The article deals with the importance of recognizing the rights of the child with special educational needs, her interests, providing her with social and psychological assistance in education at the present stage

of development of education; about the importance of inclusive education, which involves the joint stay of children and young people with disorders of psychophysical development with their healthy peers.

Also:

- aspects of inclusive education that are becoming increasingly widespread, supported by legislation, are based on international requirements and processes of world pedagogical practice;
- features of work with children with special educational needs are presented;
- highlights the main issues that accompany the life of children with disabilities, what is the mission of the New Ukrainian School;
- formulated a number of requirements that provide specifics for the organization and implementation of the creation of an inclusive educational environment;
- a list of documents is provided, which reflects the need to provide all children, regardless of their characteristics, equal opportunities for participation in public life and in education;
- the problem of social and psychological adaptation of children with special needs to study;
- it is said about the necessity of inclusive education – “inclusion” of a child with problems in the development of healthy peers in a society, in a holistic educational process;
- noted that the creation of an inclusive educational environment involves the development of adapted educational programs, requires special logistical support, architectural transformation;
- the results of the study of adaptation of junior pupils to an inclusive educational environment, which has specific socio-psychological difficulties, are described.
- provided the basic principles of an inclusive school.

Key words: children with special educational needs, inclusive education, educational process, social and psychological adaptation, living space, effective education, concept of inclusive education, innovative approaches, technologies, adapted educational programs, material and technical support, architectural transformation.